

VREDNOTE ZDOMSKE LITERATURE

Denis Poniž

Pričujoče razmišljanje ne želi do vseh podrobnosti razdeliti problema, za katerega se zdi, da z vso resnostjo trka na naša vrata. Zapletenost problema, nedostopnost do vseh podatkov in metodološke praznine dovoljuje zgolj njegovo okvirno evidentiranje. Duhovno zблиžanje, nemara tudi previdna združitev treh Slovenij, matične, »zamejske« in zdomske ali emigrantske, je posledica znanih političnih sprememb, ki so del planetarnega procesa, v katerem izginja totalitarni politični sistem, ki je »proizvedel« tudi slovensko literaturo v eksilu, slovensko zdomstvo, opremljeno z mračnim znamenjem »politične emigracije«. A če so imeli nekateri drugi vzhodnoevropski narodi (in njihovi režimi) drugačen odnos do svoje emigrantske literature, to velja predvsem za Poljake in posebej Madžare, pa je bila naša zdomska (in v veliki meri tudi »zamejska«) literatura dosledno anatemizirana. Prelom s tako miselnostjo pa ni mogoč preko noči in tudi ne z dekretom; gre za duhovno osvobajanje naroda, ki je že tako ali tako zgodovinsko prevečkrat travmatiziran. Vprašanje literature v njem pa ima, kot je pokazal Dušan Pirjevec v razpravi *Vprašanje o poeziji* (1969, v knjigi 1978) za slovenski narod hic et nunc globlje razsežnosti, kot pa smo pripravljeni priznati, kadar se gibljemo na »socialnopolitičnem« nivoju. Verjetno velik del, če ne kar vse zapisano v tej razpravi na svoj način velja tudi za zdomsko literaturo.

Posledica domala pol stoletja neprodušno zaprtih duhovnih meja med matično in zdomsko Slovenijo je dvojna: na eni strani sta se matična in zdomska literatura razvijali druga mimo druge, prva veči del v opoziciji do režima in njegovih domislic, druga v zagrenjenem razočaranju, bolečini in domotožju in pragmatičnemu prilagajanju novim okoljem, vendar bolj ali manj v zaprtem krogu, ki ga je določala pripadnost jeziku, obe pa brez pravega vedenja o drugi, morda je tu zdomska literatura v prednosti, saj je matični tisk prihajal do nje, a brez tistega živega, polemičnega in neinstitucionaliziranega »ozadja«, ki ustvarja pravo kulturnopolitično klimo. Eden od zdomskih avtorjev je podpisnemu sam zaupal, da so »brali med vrsticami« tudi tam, kjer je bilo to nepotrebno, npr. v liriki.

Obe slovenski literaturi sta tako razvijali svoja modela in znotraj teh modelov tudi recepcijo s svojimi bralci. Pri zdomski literaturi je opazen - to je pokazala tudi razstava Slovenski tisk v zdomstvu po letu 1945 v Narodni in univerzitetni knjižnici junija 1991 - delež periodike, ki je nemalokrat nadomeščala dražji in zapletenejši tisk in distribucijo knjig. Prevladujejo poezija, krajša proza, memoaristika, esej, feljton, črtica, manj je romanov in še manj dram; avtorji obeh zvrsti so predvsem iz tistih generacij, ki je že doma gojila ta žanra. Matična literatura - ob znanem deležu in pomenu poezije - po letu 1945 intenzivno razvija tudi roman in dramske zvrsti; posebej dramski jezik je odločilnega pomena pri spreminjanju jezikovnih standardov, saj najprej sprejema in preizkuša jezikovne novosti. Nasprotno pa jezik zdomske literature - po logiki svojega sobivanja z drugimi jezikovnimi in kulturnimi modeli sprejema semantične in sintaktične prvine teh jezikov in kulturnih okolij. Tudi literarna tematika se vedno bolj prilagaja tem okoljem, črpa iz njih in v tem pogledu postaja nedvomno del teh nacionalnih kultur. Znotraj zdomske literature pa lahko zaznavamo tudi razlike, ki izvirajo iz pripadnosti tej ali oni generaciji. Generacija, ki je prišla v eksil v ustvarjalnem obdobju, je v literaturi reagirala drugače, od avtorjev, ki so v eksil odšli v otroški dobi; spet drugače je z avtorji, ki so se v eksilu rodili, kot drugi ali celo kot tretji rod. Posebne probleme opazimo pri avtorjih, ki so v tujino odšli kasneje, ne samo kot »politična«, marveč tudi kot ekonomska emigracija. Razlike so tudi v geografski oddaljenosti od matice; problemi zdomskih avtorjev, ki živijo v Evropi, so drugačni od tistih, ki živijo v južni Ameriki ali na Daljnem vzhodu, etc., etc.

»Točka približevanja«, ki nikakor ni »točka združitve«, je za slovensko literaturo vsekakor zelo blizu, nemara smo jo že dosegli. To pomeni, da bo tudi zdomska literatura postala del slovenske literarne zakladnice in del kulturnega izročila, ki konsistira sleherni sodobni narod. Značilno pa je, da zdomski tisk še ni dostopen v knjigarnah matične Slovenije, ni še postal del vsakdanje duhovne zavesti. Knjige in periodika - če izvzamemo za to zadolžene institucije - prihaja še vedno po prijateljskih kanalih. Vprašanje je, koliko časa bo še trajalo to nevdržno stanje, redki reprinti (Tine Debeljak st. in ml., Jurčec) ali natisi izvirnih knjig v matični domovini (Žohar, Pribac) ali poročila v periodiki ne morejo nadomestiti recepcije, ki je *conditio sine qua non* vsakega resnega literarnoteoretičnega in zgodovinskega vrednotenja.

Politične spremembe v matici pa vplivajo tudi na recepcijo slovenske povojne literature, ki je nastajala v matici. Mnoge sporne literarne vrednote, podprte z ideologijo bo treba postaviti na mesto, ki ga v resnici zasedajo. Hkrati pa bo prišlo do mnogih drugih sprememb, ki jih je Janko Kos v uvodu svojega razmišljanja *Slovenska književnost in slovenska država (list iz dnevnika)* označil z besedami: »Premišljam, kakšne posledice bo imel nastanek lastne slovenske države za slovensko literaturo, in sem negotov. Ali se bo dejstvo, da je zdaj prvič v zgodovini večina slovenskih dežel povezana v državno organizacijo s svojim lastnim centrom, tako da bo od drugih držav oddaljena s pravimi državnimi mejami, kaj poznalo na notranji podobi književnosti, ki je že nekaj stoletij obstajala v drugačnih sociopolitičnih okvirih? (...) Lastna država utegne vplivati na t. i. slovenski »narodni značaj«, na profile socialnih slojev, na samozavest različnih elit in na razmerja med njimi - in tudi literati so po svoje ena teh elit.« Tudi tu so zapisane ugotovitve, ki na svojski način zadevajo zdamsko literaturo, se sprašujejo po prevrednotenju njenih vrednot in po nujnosti zgodovinskih osvetlitev literarnozgodovinskih in teoretičnih problemov, ki se jih doslej ni lotil nihče.

V tako prelomnih in razviharjenih časih so edini kriteriji, ki ustrezno opisujejo različne tipe literature, tudi v medsebojnem učinkovanju, strokovni kriterij. S temi kriteriji smo tudi do zdaj skušali modelirati sodobno slovensko literaturo in to mimo ideološko dirigiranih želja in ukazov (v obliki bolj ali manj jasnih namigov). Ker podpisani sodi med tiste slovenske literarne teoretike, ki si ni naredil ne položaja, slave in ne bogastva prisluškujoč tem in takim namigom, ne vidi nobenega razloga, da strokovnih kriterijev ne bi uporabil tudi pri pregledovanju zdamske literature. Takšen opis »zdamskega literarnega modela« v celoti in po posameznih delih pa je mogoč samo ob poznavanju posebnih pogojev, v katerih je ta literatura nastajala. Hkrati se moramo zavedati, da je sleherna sodba o tej literaturi produkt naše lastne pozicije, da torej ni mogoče govoriti o nekakšnih »objektivnih« sodbah, ki bi bile neodvisne od pogojev, v katerih nastajajo. Vse to je pomembno zato, ker se pojavljajo mnenja, da bi morali zdamsko literaturo apriori vrednotiti pozitivno, zato pač, ker je »zdamska«. pri tem naj bi bile estetske vrednote te literature - podobno kot ideološko razumljeni matični literaturi - potisnjene v drugi plan.

Sistematični pregled zdomske literature, seveda tudi ob upoštevanju kritičnih sodb literarnih kritikov, teoretikov in zgodovinarjev, ki so spremljali to literaturo v času njenega nastajanja in v njenem okolju, bo šele dovolil estetsko vrednotenje posameznih avtorjev in del v okvirih »slovenskega« modela. Zdi pa se, da je to edini smiselni način, ki bo ideologije enkrat za vselej zamenjal z neobremenjenim strokovnim pristopom.